JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

1991–2000-YILLARDA SURXONDARYO ADLIYA TIZIMINING SHAKLLANISHI

Mamanarov. X. X

Surxondaryo viloyati Termiz davlat universiteti

Yurisprudensiya yo'nalishi yuridik fakulteti

davlat va huquq asoslari kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki to'qqiz yilda (1991–2000) Surxondaryo viloyatida adliya organlari tizimining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Milliy davlatchilik va huquqiy islohotlar asosida adliya boshqarmasi hamda uning tuman (shahar) bo'limlarining tashkil topishi, notariat, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYo), advokatura va aholining huquqiy madaniyatini oshirish yo'nalishidagi faoliyat yoritiladi. Maqolada Birinchi Prezident I.A. Karimov va Prezident Sh.M. Mirziyoyevning huquqiy davlat qurish borasidagi qarashlari hamda huquqshunos olimlarning fikrlari asosida davr xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: adliya, Surxondaryo viloyati, huquqiy islohotlar, mustaqillik, Konstitutsiya, notariat, FHDYo, advokatura, huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi.

Kirish

1991-yil 31-avgustda O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi e'lon qilinishi jamiyat hayotining barcha sohalarida, shu jumladan huquqiy tizimda ham tub o'zgarishlarni taqozo etdi. Sobiq ittifoq davrida shakllangan, markazdan boshqariladigan va ko'p jihatdan mafkuraviy yondashuvga asoslangan huquqiy tizim o'rniga milliy manfaatlar, inson huquqlari va qonun ustuvorligi tamoyillariga tayanuvchi yangi tizimni yaratish davlat siyosatining ustuvor vazifasiga aylandi.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Bu jarayonda adliya organlari alohida o‘rin tutdi. Ular qonunchilik faoliyatini huquqiy jihatdan ta’minlash, qonunlarning ijrosini monitoring qilish, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish, notarial harakatlarni amalga oshirish, aholiga huquqiy xizmat ko‘rsatish va huquqiy targ‘ibot ishlarini tashkil etish kabi muhim vazifalarni bajardi. Respublikaning janubiy viloyati — Surxondaryoda ham ushbu tizimni shakllantirish o‘ziga xos shart-sharoitlarda, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va demografik xususiyatlarini inobatga olgan holda kechdi.

Birinchi Prezident I.A. Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq yangi jamiyat qurishning asosiy tamoyillarini belgilab berib, qonun ustuvorligini ta’minlash demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurishning zaruriy sharti ekanini ta’kidlagan edi. Uning “kuchli davlatdan — kuchli jamiyat sari” tamoyili huquqiy islohotlarning yo‘nalishini belgilab berdi. O‘z navbatida, hozirgi Prezident Sh.M. Mirziyoyevning “xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak” degan g‘oyasi adliya organlari faoliyatining mohiyatini — inson manfaatlariga xizmat qilishni — yaqqol ifodalaydi.

Maqolaning maqsadi — 1991–2000-yillarda Surxondaryo viloyatida adliya tizimining tashkiliy va huquqiy asoslarini, uning bosqichlarini va faoliyat yo‘nalishlarini tahlil qilishdir.

Asosiy qism

1. Huquqiy asos: mustaqillikning dastlabki islohotlari

Adliya tizimining mahalliy darajada shakllanishi respublika miqyosidagi huquqiy asoslarning yaratilishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Bu jarayonni shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqich (1991–1992). Mustaqillik e’lon qilinishi bilan sobiq mafkuraviy qoidalardan voz kechish, davlat hokimiyati tuzilmalarini qayta ko‘rib chiqish boshlandi. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi respublika huquqiy siyosatini amalga oshiruvchi markaziy organ sifatida faoliyatini yangi asosda davom ettirdi. Viloyat adliya boshqarmalari, jumladan Surxondaryo viloyati adliya boshqarmasi ham yangi vazifalar

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

mazmuniga moslashtirildi: uning faoliyati endi milliy qonunchilikka va yangi huquqiy tamoyillarga tayandi.

Ikkinchi bosqich (1992–1996). 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi huquqiy tizimning poydevorini yaratdi. Konstitutsiyada hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlariga bo‘linishi, inson huquq va erkinliklarining oliy qadriyat sifatida e’tirof etilishi mustahkamlandi. Shundan so‘ng “Sudlar to‘g‘risida”, “Advokatura to‘g‘risida”, “Notariat to‘g‘risida” kabi qonunlar qabul qilindi. Bu qonunlar adliya organlarining mahalliy tuzilmalari uchun aniq huquqiy asos yaratdi.

Uchinchi bosqich (1996–2000). Bu davrda adliya organlari faoliyati tizimlashtirildi, kadrlar salohiyati oshirildi, aholiga xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash va huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish yo‘lida amaliy ishlar kengaydi. Shuningdek, 1998-yilda e’lon qilingan sud-huquq sohasidagi islohotlarning navbatdagi yo‘nalishlari va 2000-yilda “Sudlar to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi tizim rivojida muhim burilish bo‘ldi.

2. Surxondaryo viloyati adliya boshqarmasining tashkiliy tuzilmasi

Surxondaryo viloyati 1941-yil 6-martda tashkil topgan bo‘lib, markazi — Termiz shahri. Hududning katta qishloq aholisi, ko‘p sonli tuman va shaharlari, chegaraoldi joylashuvi adliya organlari faoliyatini tashkil etishda o‘ziga xos talablarni qo‘ydi. Mustaqillik yillarida tizim quyidagi bog‘inlardan iborat bo‘lib shakllandi:

- viloyat adliya boshqarmasi (Termiz shahrida) — markaziy boshqaruv va muvofiqlashtiruvchi organ;
- tuman va shahar adliya bo‘limlari — aholiga eng yaqin bo‘lgan bog‘in;
- fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYo) bo‘limlari;
- davlat notarial idoralari va keyinchalik xususiy notariuslar;
- huquqiy xizmat ko‘rsatuvchi, advokatlik va yuridik maslahat tuzilmalari bilan hamkorlik.

Boshqarma tarkibida yuridik ekspertiza, qonunchilikni umumlashtirish, huquqiy targ‘ibot, notariat va FHDYo faoliyatini nazorat qilish bo‘yicha yo‘nalishlar shakllantirildi.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Mahalliy hokimiyat qarorlarining qonunlarga muvofiqligini huquqiy jihatdan ko‘rib chiqish ham adliya organlarining muhim vazifalaridan biriga aylandi. Bu hududda huquqiy intizomni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etdi.

3. Asosiy faoliyat yo‘nalishlari

a) Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish. Tug‘ilish, nikoh, nikohdan ajralish, vafot etish va ism-familiya o‘zgartirish bilan bog‘liq dalolatnomalarni qayd etish adliya organlarining eng ko‘p aholi bilan aloqador faoliyati hisoblanadi. Mustaqillik yillarida milliy an’ana va qadriyatlar inobatga olingan holda bu jarayon yangi mazmun kasb etdi: Surxondaryo kabi an’analari kuchli hududda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, nikoh va tug‘ilish marosimlarini madaniy tarzda o‘tkazish masalalariga alohida e’tibor berildi.

b) Notariat. 1990-yillar boshida notarial harakatlar asosan davlat notarial idoralari orqali amalga oshirilgan bo‘lsa, bozor munosabatlariga o‘tish bilan mulk, oldi-sotdi, meros va ishonchnomalar bilan bog‘liq notarial xizmatlarga ehtiyoj ortdi. 1996-yilda “Notariat to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi bu sohani huquqiy jihatdan tartibga soldi va xususiy notarial faoliyatga yo‘l ochdi.

c) Huquqiy targ‘ibot va aholining huquqiy madaniyatini oshirish. Yangi qabul qilinayotgan qonunlarning mohiyatini aholiga yetkazish, Konstitutsiya kunini va boshqa huquqiy bayramlarni mahallalarda, maktab va oliy o‘quv yurtlarida keng nishonlash adliya xodimlarining muhim vazifalari edi. Bu yo‘nalishda mahalla institutining o‘rni alohida: huquqiy bilimlar mahalla orqali kengroq tarqaldi.

d) Qonunchilikni takomillashtirish va huquqiy ekspertiza. Adliya organlari mahalliy hokimiyat hujjatlarining qonunlarga muvofiqligini o‘rganib, nomuvofiqliklarni bartaraf etish choralarini ko‘rdi. Bu qonun ustuvorligi tamoyilini hayotga tatbiq etishning amaliy vositasi bo‘ldi.

e) Kadrlar tayyorlash. Mustaqillikning dastlabki yillarida malakali yuristlarga ehtiyoj katta edi. Toshkent Davlat yuridik instituti (keyinchalik universiteti) bitiruvchilari hamda mahalliy oliy o‘quv yurtlarida yuridik yo‘nalishda tahsil olganlar tizimga jalb qilindi. Bu mahalliy kadrlar salohiyatini oshirdi va tizimning barqarorlashuvida muhim rol o‘ynadi.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

4. Davr muammolari va ularning yechimlari

Tizimning shakllanishi oson kechmadi. Eng muhim muammolar quyidagilar edi:

- malakali yuridik kadrlarning yetishmasligi, ayniqsa chekka tumanlarda;
- moddiy-texnik bazaning zaifligi (bino, kompyuter va aloqa vositalarining yetarli emasligi);
- yangi qonunlarning koʻpligi va ularni amalda qoʻllash tajribasining kamligi;
- aholining huquqiy bilimlari darajasining past boʻlishi;
- bozor munosabatlariga oʻtish bilan bogʻliq yangi huquqiy vaziyatlar.

Bu muammolarni hal etish uchun malaka oshirish kurslari tashkil etildi, amaliy tajriba almashinuvi yoʻlga qoʻyildi, Adliya vazirligi bilan mahalliy boshqarmalar oʻrtasidagi aloqa mustahkamlandi hamda aholi bilan ishlash shakllari takomillashtirildi.

5. Prezident va olimlarning qarashlari

I.A. Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq huquqiy islohotlarning mohiyatini aniq belgilab bergan edi: u inson, uning huquq va manfaatlari davlat siyosatining markazida turishi kerakligini, qonun barcha uchun barobar boʻlishi lozimligini izchil ta’kidlagan. “Oʻzbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura” (1996) va “Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda” (1999) asarlarida huquqiy davlat qurish, sud-huquq tizimini erkinlashtirish va demokratik islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish gʻoyalari bayon etilgan.

Huquqshunos olimlar ham bu davrdagi islohotlarni tahlil qilib, ularning ahamiyatini quyidagicha baholagan:

- A. Saidov va unga hamfikr huquqshunoslar mustaqillik yillaridagi islohotlarni “milliy huquqiy tizimni shakllantirish jarayoni” sifatida talqin etib, xalqaro standartlar bilan milliy an’analarning uygʻunligini asosiy xususiyat deb koʻrsatadilar;
- H. Odilqoriyev va boshqa konstitutsiyaviy huquq vakillari Konstitutsiyani huquqiy tizimning poydevori, adliya va sud organlari faoliyatining huquqiy asosi sifatida baholaydilar;

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

- tarixchi olimlar esa mustaqillik yillaridagi davlat boshqaruvi tizimi o‘zgarishlarini mahalliy darajada o‘rganish hududiy tarixni chuqurroq anglash imkonini berishini ta’kidlaydilar.

Sh.M. Mirziyoyev esa 2016-yildan boshlab adliya organlarining jamiyatdagi rolini yangi bosqichga olib chiqdi. “Inson qadri uchun” tamoyili va “xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak” degan g‘oya mustaqillikning dastlabki yillarida boshlangan huquqiy islohotlarning mantiqiy davomidir.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 1991–2000-yillar Surxondaryo adliya tizimining shakllanishida poydevor yaratilgan davr bo‘ldi. Mustaqillik yillarida:

1. Konstitutsiya va yangi qonunlar asosida adliya organlarining huquqiy asoslari yaratildi;
2. viloyat adliya boshqarmasi va tuman (shahar) adliya bo‘limlaridan iborat uch pog‘onali tashkiliy tuzilma shakllandi;
3. FHDYo, notariat va huquqiy targ‘ibot kabi yo‘nalishlar rivojlantirildi;
4. mahalliy yuridik kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish yo‘lga qo‘yildi;
5. qonun ustuvorligi va aholining huquqiy madaniyatini oshirish tamoyillari amaliyotga joriy etilishi boshlandi.

Bu davrda erishilgan natijalar keyingi yillardagi huquqiy islohotlarning, jumladan raqamlashtirish va xizmat sifatini oshirishga qaratilgan zamonaviy o‘zgarishlarning mustahkam asosi bo‘lib xizmat qildi. Mavzuni kelgajakda arxiv hujjatlari, mahalliy matbuot va faoliyat qatnashchilarining xotiralari asosida chuqurroq o‘rganish ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 1992 (yangi tahrirlar bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni (1993; yangi tahriri — 2000).

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

3. O‘zbekiston Respublikasining “Notariat to‘g‘risida”gi Qonuni, 1996.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Advokatura to‘g‘risida”gi Qonuni, 1996.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. — Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
6. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. — Toshkent: O‘zbekiston, 1999.
7. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. — Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
10. Saidov A.X. O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish masalalari. — Toshkent, 1990-yillar nashrlari.
11. Odilqoriyev H.T. Konstitutsiyaviy huquq bo‘yicha asarlari. — Toshkent: Adolat.
12. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi rasmiy ma’lumotlari (www.minjust.uz).
13. Surxondaryo viloyati adliya boshqarmasi arxiv hujjatlari va rasmiy ma’lumotlari.